

ماکس وبر
و
اسلام

ماکس وبر و اسلام

برايان ترنر

ترجمه سعيد وصالی

فهرست

یادداشت ناشر	.....	هفت
پیشگفتار مترجم	.....	نه
مقدمه	.....	۱

بخش اول

فصل اول: تفسیری از ویر درباره اسلام	.....	۱۰
فصل دوم: کاریزما و مبادی اسلام	.....	۳۶
فصل سوم: الله و انسان	.....	۶۷
فصل چهارم: قدیس و شیخ	.....	۹۹

بخش دوم

فصل پنجم: نظام تواریخی و جانشینی کراماتی	.....	۱۳۰
فصل ششم: اسلام و شهر	.....	۱۶۲
فصل هفتم: ویر، قانون و اسلام	.....	۱۸۶
فصل هشتم: اسلام و زوال عثمانیان	.....	۲۱۱

بخش سوم

فصل نهم: اصلاح طلبی اسلامی و جامعه‌شناسی انگیزه‌ها	.....	۲۳۶
فصل دهم: اسلام و دنیوی شدن	.....	۲۵۹
فصل یازدهم: مارکس، ویر و اسلام	.....	۲۹۳
یادداشت‌ها	.....	۳۱۶
واژه‌نامه	.....	۳۳۵
فهرست راهنمای	.....	۳۳۷

یادداشت ناشر

ماکس وبر نه تنها یکی از بینانگذاران جامعه‌شناسی امروز، بلکه نیز از نظریه‌پردازان اصلی جامعه‌شناسی دین – و حتا واضح این اصطلاح – است. این فقط به دلیل بررسی او درباره‌ی رابطه‌ی مذهب پروتستان و پیشرفت سرمایه‌داری در اروپا نبوده است بلکه تحلیلها و استنتاجهای عالمانه و بکر و پرمغز او درباره‌ی جایگاه دین در جامعه، رابطه‌ی نهادها و کردوکارهای دینی با دیگر جوانب ساختار اجتماعی، و نقش دین در تغییر اجتماعی، باعث شده‌اند آثار او در این زمینه جزو آثار کلاسیک جامعه‌شناسی درآیند. او که درباره‌ی وجوده خداشنختی و روانشنختی یهودیت باستان، ادیان چینی و هندی، و مذهب‌های کاتولیک و پروتستان پژوهش‌های تحلیلی ارزشمندی دارد که بعد از مرگ او گردآوری و منتشر شدند، از پژوهش درباره‌ی اسلام نیز کوتاهی نکرده است. بدون تردید آگاهی از دیدگاههای یک جامعه‌شناس بزرگ درباره‌ی دین اسلام در جامعه‌ی ما، که خوشبختانه در آن توجهی ویژه به اندیشه‌ها و آرای وبر معطوف است، ضرورتی انکارناپذیر به شمار می‌اید. و انتشار این کتاب پاسخی به همین ضرورت است. با این حال بدیهی است که اظهارنظرهای وبر درباره‌ی اسلام که همچون ناظری بیرونی و درواقع نه با اطلاعات

هشت ماکس ویر و اسلام

کامل و همه جانبه، به اسلام مینگریست نمیتواند از نارسایی و لغزش خالی باشد و نویسنده‌ی این کتاب، به همین دلیل، با احاطه و تسلطی که با توجه به مسلمان نبودن او جای ستایش دارد، ضمن ارائه‌ی نظریات ویر در این مورد، پاره‌ای از انتقادهای وارد به آنها را بیان کرده است. با این حال روشن است که جامعه‌شناسان کشورهای اسلامی برای ارزیابی و بررسی این بخش از نظریات ماکس ویر در جایگاه و موقعیت مساعدتری هستند* و میتوانند از آن همچون نقطه‌ی آغازی برای پژوهش و تحلیل جامعه‌شناختی درباره‌ی دین اسلام بهره گیرند.

* نمونه‌ای از این بررسیها: دکتر حسین بشیریه، «جامعه‌شناسی مذهبی ماکس ویر و جایگاه اسلام در آن»، در دولت عقل (ده گفتار در فلسفه و جامعه‌شناسی سیاسی)، تهران، نشر علوم نوین، ۱۳۷۴. در این مقاله درباره‌ی کتاب حاضر نیز سخن گفته شده است.

پیشگفتار مترجم

ماکس وبر به همراه کارل مارکس و امیل دورکیم به عنوان سه تن از جامعه‌شناسان بزرگ دوره مدرن که آراء ایشان بر جامعه‌شناسی سلطه دارد طبقه‌بندی می‌شود. در زمینه کیفیت آراء ماکس وبر، تالکوت پارسنز مدعی است که باید وبر را نظریه‌پردازی چند بعدی نگریست. پارسنز وبر را به دورکیم بسیار نزدیک می‌سازد، اما تعدادی دیگر از مفسرین با نفوذ با همان قوت سعی در نزدیک ساختن وبر به مارکس دارند. برایان ترنر نیز در بررسی آراء وبر چنین دیدگاهی را برمی‌گیرند.

ماکس وبر با پشتوانه علمی نیرومندی که در طول حیات خویش کسب کرده بود به عنوان یک اندیشمند و جامعه‌شناس برجسته مطرح گردید. اگرچه وبر در جامعه‌شناسی دارای یک تئوری منسجم همچون مارکس و دورکیم نیست اما مطالعات گسترده‌وى در زمینه‌های متعدد علوم اجتماعی و بویژه روش‌شناسی همواره منبع مؤثری در مطالعات بعدی جامعه‌شناسی بوده است. یکی از جنبه‌های بسیار مهم در کار وبر مطالعات مربوط به جامعه‌شناسی ادیان است. اثر معروف او به نام اخلاق پروتستانی و روحیه سرمایه‌داری که به زبان فارسی نیز ترجمه شده است عمق نگرش وبر را در این موضوع نشان می‌دهد. در این کتاب وبر به

ده ماکس وبر و اسلام

توضیح در باب وجود یک رابطه غیر مستقیم و روانشناسانه میان سرمایه‌داری و مذهب پروتستان می‌پردازد و خواننده را با این صحنه مواجه می‌سازد که پیشگامان سرمایه‌داری در مغرب زمین افرادی متدين و سخت‌کوش بودند که با الهام از تعالیم کالون کار در دنیا را وسیله‌ای برای نجات و رستگاری خود قلمداد می‌کردند. از این رو در دنیا به کوشش و تلاش پرداختند تا بتوانند حتی‌امکان به تجمع سرمایه پرداخته و کار مولّد خود را هرچه بیشتر گسترش دهند. پیوریتن‌ها – پاک دینان – در این راه از هر گونه تجمل‌گرایی و مصرف بیهوده و نیز سستی و بیکارگی منع شده بودند. آنان از سوی خداوند به کار و تلاش در این جهان و آشکارسازی قدرت الهی در زمین فرا خوانده شده بودند، از این رو فرصت را از دست نداده و تمام وقت خود را مصروف تلاش و کوشش و نشان دادن جلوه‌های قدرت خداوند در روی زمین نمودند. نهایتاً با همین روحیه بود که به هنگام مرگ با ثروت انبوه در زیر خاک دفن می‌شدند. و بر اینان را منادیان اولیه سرمایه‌داری در مغرب زمین می‌داند که بدون توجه به نتیجه و صرفاً به قصد رستگاری در جهان آخرت به تلاش بی‌وقفه در جهان می‌پرداختند اما نتیجه کارشان همانا پیدایش سرمایه‌داری صنعتی بود. البته ویر در بحث از دنیوی شدن این مسأله را مطرح می‌سازد که امروز دیگر آن روحیه سرمایه‌داری از قفس پریده و سرمایه‌داری پیروز به بالش نرم تکیه زده و نیازی به حمایت آن ندارد. ویر برای آزمون فرضیه خود درباره رابطه بین اخلاق پروتستانی و روح سرمایه‌داری به مقایسه این رابطه در سایر ادیان جهانی همت می‌گمارد. بررسی یهودیت، و ادیان هندو و بودایی از جمله این مطالعات بودند که سرانجام منجر به تألیف کتاب‌هایی از سوی ویر شدند. ماکس ویر برای تکمیل مطالعه خود درباره وجود یا عدم این روحیه در سایر ادیان مطالعاتی را نیز درباره اسلام

پیشگفتار مترجم بازدۀ

ترتیب می‌دهد تا به ملاحظه این امر بپردازد که آیا اخلاق خاص این جهانی در اسلام نیز وجود داشته است یا خیر. وی در مطالعه ناتمام خود درباره اسلام به این نتیجه می‌رسد که این اخلاق در اسلام غایب بوده است و اسلام نقطه مقابل مذهب پروتستان است. ماکس ویر تحت تأثیر صوفیه، اسلام را دینی معطوف به جهان آخرت می‌داند که نمی‌تواند به ساماندهی حیات این جهانی پیروان بپردازد. ضمناً جنگجویان مسلمان را در صدر اسلام عاملی می‌داند که موجبات تخلیه دین را از خصیصة توحیدی آن فراهم ساختند و ویژگی رستگارانه بودن را از آن ریودند. چرا که وی مدعی می‌شود جنگجویان مسلمان به عوض دعوت به توحید و اسلام، مردم سرزمین‌های جدید را وادار به پرداخت جزیه می‌کردند. از نگاه ویر دو عامل تصوف و جنگجویان از آن روحیه خاص که بتواند فرد مسلمان را در جهان به کار و تلاش مداوم فراخواند و او را از تجمل‌گرایی و دنیاخواهی باز دارد، ممانعت نمود.

آنچه که توجه نویسنده کتاب را به خود جلب نموده است عدم کاربرد روش‌شناسی تفہمی توسط شخص ماکس ویر در حین مطالعه اسلام است. در حقیقت ویر مطالعات پراکنده‌ای را در باب اسلام مطرح می‌سازد و دائماً به جواب مختلف معطوف می‌شود و از یک مطالعه روشنمند و منظم روی برمی‌تابد. پراکنده‌گی و فقدان انسجام در کار ویر نویسنده کتاب را بر آن می‌دارد که یک نگاه جانبدارانه و یک سویه را به وی متسب سازد. در حقیقت جامعه‌شناسی ویری با محاسبه دقیق توصیفاتی از جهان ذهنی کنش‌گر آغاز می‌شود و مرحله تبیین پس از آن می‌آید. اما این قاعده که جایگاه مهمی در جامعه‌شناسی تفسیری ویر دارد در مطالعه اسلام نادیده گرفته شده است.

انگیزه مترجم در برگردان این کتاب فقدان کتبی است که آراء ویر

دوازده ماکس وبر و اسلام

درباره اسلام را بازگو نمایند. اگر به آثار منتشر شده و بر مراجعه کنیم با یک نگاه اجمالی درمی‌یابیم که وبر همانقدر که در باب مسیحیت - یهودیت و برخی دیگر از ادیان سخن گفته درباره اسلام نیز به اظهار نظر پرداخته است، اما با وجود ترجمه بخشی از آراء وبر به زبان فارسی این بخش از نظرات وی مغفول مانده است. بدیهی است که این آراء باید مورد نقادی واقع شده، دیدگاههای مختلف موافق و مخالف در مورد آنها بیان شوند و نقطه‌های ضعف یا نادرست آنها بازنموده شود. در حقیقت بهتر بود تألیف چنین اثری که توسط یک نویسنده غیر مسلمان انجام شده است بوسیله جامعه‌شناسان مسلمان صورت می‌گرفت و به جامعه علمی ارائه می‌گردید. در هر حال امید است این کتاب گامی باشد در جهت ترجمه و نقد و بررسی آن دسته از آراء وبر درباره اسلام که در لابلای آثار او مثل اقتصاد و جامعه و یا جامعه‌شناسی دین وجود دارند.

در پایان از نشرمرکز که امکان چاپ و انتشار کتاب را فراهم آورد و آقای فاطمی که از سوی نشرمرکز زحمت ویرایش کتاب را بر عهده داشتند سپاسگزاری می‌کنم.

ضمن پوزش از خوانندگان محترم تقاضا دارم که نواقص و ایرادات و نیز انتقادات خود را در مورد ترجمه به اینجانب گوشزد نمایند تا در رفع آنها بکوشم. این کار خالی از ایراد نیست و انتقادات شما خوانندگان محترم باعث خواهد شد مترجم به نواقص کار خود وقوف یابد.

با سپاس فراوان

سعید وصالی

مقدمه

مطالعه حاضر درباره اسلام حاصل مدتی آموزش جامعه‌شناسی تطبیقی دین است که در شرایطی انجام شد که درباره اسلام ادبیاتی کمیاب، نارسا، و بسیار تخصصی، یافت می‌شد. ابتدا قصد من نوشتمن مطالبی کلی درباره اسلام برای دانشجویان جامعه‌شناسی بود. به منظور تأمین خطوط کلی مستدل چنین مطالعه‌ای، «جامعه‌شناسی تمدن‌ها»ی ماکس ویر نقطه شروع فوق العاده‌ای ارائه داد. فکر اصلی من عبارت بود از آوردن متخبی از مفاهیم اساسی ویر - کنش اجتماعی، اخلاق فرهنگی، توسعه اقتصادی، مسئله مشروعتی - به عنوان کانون‌های مرکزی تحلیل اسلام. بدین منظور جامعه‌شناسی ویر چشم‌اندازهایی را برای نزدیک شدن به واقعیت تأمین می‌کرد که خود با نوع دیگری از پراکندگی، عدم تجانس و گیج‌کنندگی همراه بود، و کوشش می‌کنیم آن را تحت عنوان اسلام خلاصه کنیم. متأسفانه هرقدر جامعه‌شناسی ویر را بیشتر مطالعه می‌کنیم، این امر بیشتر حالت طفره‌روی، پیچیدگی و رنگارنگی خود را نشان می‌دهد. بدین ترتیب کابی که به عنوان جامعه‌شناسی اسلام آغاز گردید، حال ناچار بود بسیاری از جزئیات خود جامعه‌شناسی ویر را در خود جای دهد. بنابراین عنوان اصلی اسلام و ویر یکباره بصورت مطالعه‌ای بیشتر

غیر مستقیم با عنوان وبر و اسلام تغییر یافت. با این حال من اعتقاد ندارم که هدف اولیه خود را کنار گذاشته باشم، چون فرض من این است که مضمون مرکزی جامعه‌شناسی تمدن‌های غربی و شرقی وبر به روشن کردن مسایلی معین و بالهمیت در مطالعات اسلامی خدمت می‌کند.

مطالعه هر درسنامه درباره جامعه‌شناسی دین که در پنجاه سال اخیر منتشر شده، این واقعیت عودکننده و ملال آور را نشان خواهد داد که جامعه‌شناسان یا هیچ علاقه‌ای به اسلام ندارند و یا از توانایی مشارکتی در تحقیق درباره اسلام برخوردار نیستند. برای مثال در یک مطالعه مهیج در باب دین از دیدگاه جامعه‌شناسی معرفت که در این کشور به گرمی استقبال و بررسی شد، یعنی واقعیت اجتماعی دین اثر پیتر برگر، تنها هشت مورد ارجاع به اسلام و مسلمین وجود دارد.^۱ هر فرد جامعه‌شناسی که بطور جدی معتقد به این نظر باشد که جامعه‌شناسی دین باید با مطالعه تطبیقی دین، تاریخ دین و پدیدارشناسی سروکار داشته باشد، خود را مواجه با موقعیتی نگران کننده خواهد یافت چرا که متوجه فاصله عمیق میان معرفت خویش و ادیان جهانی خواهد شد. هیچ سابقه عمدت‌های از جامعه‌شناسی اسلام و تحقیق جدید در آن زمینه وجود ندارد و انتشار مطالب در باب مباحث اسلامی در حداقل است. لذا بیشترین مطالعات تطبیقی جامعه‌شناختی به طرف ترکیباتی مثل مسیحیت و بودیسم، مسیحیت و یهودیت و یا هندوئیزم و بودیسم سرازیر شده است. بیشتر جامعه‌شناسان آکادمیک که مسئول آموزش دوره‌های جامعه‌شناسی دین در دانشگاه‌ها هستند، فقط بواسطه فقدان منابع اساسی آموزشی، آگاهانه یا ناآگاهانه از کار تحلیلی درباره اسلام صرف نظر می‌کنند. البته برخی استثناهای مهم بر این بیان کلی وجود دارد. می‌توان درباره شماری از مطالعات برجسته در باب اسلام اندیشید، اما